

JAN M. KOZŁOWSKI

AKADYJSKI EPOS O GILGAMESZU I ODYSEJA

ZALEŻNOŚĆ ODYSEI OD EPOSU O GILGAMESZU:
STATUS QUAESTIONIS

Od 1902 roku, kiedy to Peter Jensen w artykule *Das Gilgameš-Epos und Homer*¹ wynotował podobieństwa między *Odyseją* a *Eposem o Gilgameszu* (zob. przyp. 17) i opowiedział się za zależnością *Odysei* od akadyjskiego eposu², relacja między tymi dwoma poematami stała się przedmiotem badań uczonych³. Podzielili się oni na dwa obozy: zwolenników bezpośredniej za-

Dr Jan M. KOZŁOWSKI – Zakład Literatur i Języków Klasycznych w Instytucie Filologii Klasycznej Uniwersytetu Warszawskiego; adres e-mail: jan.kozlowski@uw.edu.pl

¹ P. JENSEN, *Das Gilgameš-Epos und Homer*, „Zeitschrift für Assyriologie” 16(1902), s. 125-134.

² „Nachdem ich in den Anmerkungen zu *Kleininschr. Bibl.* VI, I auf einige merkwürdige Berührungen zwischen den *Gilgameš*-Epos und der Odysseus-Fahrt hingewiesen hatte, hat sich mittlerweile eine so weit gehende Ähnlichkeit zwischen herausgestellt, dass ich mich heute ausser Stande sehe, einen Zusammenhang zwischen beiden, und zwar eine Abhängigkeit der Odysseus-Fahrt von dem *Gilgameš*-Epos, zu leugnen” (P. JENSEN, *Das Gilgameš-Epos und Homer*, s. 125).

³ Bibliografię problemu podają między innymi: B. LOUDEN, *Homer's Odyssey and the Near East*, Cambridge: University Press 2011, s. 181; F. KARAHASHI, C. LÓPEZ-RUIZ, *Love Rejected: Some Notes on the Mesopotamian "Epic of Gilgamesh" and the Greek Myth of "Hippolytus"*, „Journal of Cuneiform Studies” 58(2006), s. 98 (przyp. 4); M.L. WEST, „*Odyssey*” and „*Argonautica*”, „The Classical Quarterly” 55(2005), s. 62; T. ABUSCH, *The Epic of Gilgamesh and the Homeric Epics*, w: R.M. WHITING (ed.), *Mythology and Mythologies. Methodological Approaches to Intercultural Influences*, Melammu Symposia 2. Helsinki: The Neo-Assyrian Text Corpus Project 2001, s. 1; J.S. BURGESS, *Gilgamesh and Odysseus in the Otherworld*, „Échos du monde classique” 18(1999), s. 203 (przyp. 102); W. BURKERT, *The Orientalizing Revolution: Near Eastern Influence on Greek Culture in the Early Archaic Age*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press 1992, s. 200 (przyp. 1); por. M.L. WEST, *The East Face of Helicon: West Asiatic Elements in Greek Poetry and Myth*, Oxford: Clarendon Press 1997, s. 402-417; G.K. GRESSETH, *The Gilgamesh Epic and Homer*, „The Classical Journal” 70(1975), s. 1-2 (przyp. 1).

leżności *Odysei* od *Eposu o Gilgameszu*⁴ oraz, będących w zdecydowanej większości, tych którzy, chociaż dostrzegali podobieństwa między poematami, do pomysłu o bezpośredniej zależności podchodzili sceptycznie⁵.

Wśród zwolenników bezpośredniej zależności szczególne miejsce zajmuje Martin L. West, który w roku 1997 w swojej książce *The East Face of Helicon* podsumował stan dotychczasowych badań⁶, dodając własne spostrzeżenia. West doszedł do wniosku, że motyw wędrówki Odyszeusza „shows an especially strong and clear relationship with the Gilgamesh Epic”⁷. Swoje stanowisko oksfordzki uczyony powtórzył w swoich późniejszych publikacjach⁸.

Teza Westa o zależności *Odysei* od *Eposu o Gilgameszu* nie zdobyła jednak uznania uczonych. Jonathan S. Burgess stwierdził: „It is possible that the tradition of the Gilgamesh Epic somehow influenced the tradition of the Odyssey, though I do not think that this should be considered the direct influence of one text upon another”⁹. W recenzji książki Westa Ken Dowden napisał, że ten „consequently overprivileges the role of borrowing (or influence) in dealing with the elementary narrative material of comradeship and heroism”¹⁰. Wydawca i komentator *Eposu o Gilgameszu* A.R. George wyraził się natomiast następująco: „I see the poems as much more distant rela-

⁴ Np. T.B.L. WEBSTER, *From Mycenae to Homer*, London: Methuen & Co. 1958, s. 84; M.L. WEST, *The East Face of Helicon*, s. 402, 437.

⁵ Np. A. UNGNAD, *Gilgamesch-Epos und Odyssee* (Kulturfragen, H. 4/5), Breslau: Selbstverlag 1923, w: K. OBERHUBER (Hrsg.), *Das Gilgamesch-Epos*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1977, s. 137; G. GERMAIN, *Genèse de l'Odyssee. Le fantastique et le sacré*, Paris: Presses Universitaires de France 1954, s. 427; G.S. KIRK, *The Songs of Homer*, Cambridge University Press 1962, s. 110; W. BURKERT, *The Orientalizing Revolution...*, s. 88.

⁶ West odniósł się do prac: P. JENSEN, *Das Gilgameš-Epos und Homer*; H. WIRTH, *Homer und Babylon*, Freiburg im Breisgau 1921; A. UNGNAD, *Gilgamesch-Epos und Odyssee*; G. GERMAIN, *Genèse de l'Odyssee...*; L.A. STELLA, *Il poema di Ulisse*; G.K. GRESSETH, *The Gilgamesh Epic and Homer*; W. BURKERT, *The Orientalizing Revolution...*

⁷ M.L. WEST, *The East Face of Helicon...*, s. 402.

⁸ „While one may quibble over details, it seems unquestionable that the Odyssey narrative shows the influence of the Babylonian poem” (M.L. WEST, „Odyssey” and „Argonautica”, s. 62); „The sum of parallels is substantial and compels us to suppose that knowledge of the Gilgameš story somehow filtered across to Greek poets. It is hard to imagine an actual Greek version of the Akkadian epic, but if one existed it would explain much” (M.L. WEST, *Gilgamesh*, w: M. FINKELBERG (ed.), *The Homer Encyclopedia*, vol.1, Malden: Wiley-Blackwell: 2011, s. 314); por. przyp. 45.

⁹ J.S. BURGESS, *Gilgamesh and Odysseus in the Otherworld*, s. 203.

¹⁰ K. DOWDEN, *West on the East: Martin West's East Face of Helicon and Its Forerunners* *The East Face of Helicon: West Asiatic Elements in Greek Poetry and Myth by M.L. West... Review by: Ken Dowden*, „The Journal of Hellenic Studies” 121(2001), s. 174.

tives than do those who argue for direct influence”¹¹. Bruce Louden w *Homer’s Odyssey and the Near East* wynotował wprawdzie niektóre z podobieństw między poematami, ale pozostał ostrożny i nie wypowiedział się na temat zależności *Odysei* od *Eposu o Gilgameszu*. Johannes Haubold w *Greece and Mesopotamia: Dialogues in Literature* w ogóle nie ustosunkowuje się do *status quaestionis*, ogólnikowo stwierdzając: „We know that Virgil read Homer, but we cannot be certain that Homer read Gilgamesh”¹², dodając: „The similarities between Greek and Akkadian epic [...] are best seen in terms not of literary borrowing but of a shared understanding of the universe and the place of human being in it”¹³.

TEMAT ARTYKUŁU

W niniejszym artykule postaram się przedstawić badanie, którego wynik może wzmocnić argumentację zwolenników zależności *Odysei* od *Eposu o Gilgameszu*¹⁴. W moim przekonaniu najsilniejszym argumentem przemawiającym za istnieniem głębokiej relacji między poematami jest nie tyle kumulacja paralelnych motywów – „sum of parallels”, jak to określił M.L. West¹⁵ – co sekwencja, w jakiej one w obu utworach występują, oraz to, jaką przestrzeń narracyjną ta sekwencja porządkuje. Otóż w moim przekonaniu da się wykazać, że struktura fabularna obiektywnej narracji *Odysei*, rozumianej jako powrót (νόστος) Odyseusza do domu¹⁶, czyli fragment *Od.* 5,1-13,187

¹¹ A.R. GEORGE, *The Babylonian Gilgamesh Epic. Introduction, Critical Edition and Cuneiform Texts (vol. I-II)*, Oxford: Oxford University Press 2003, s. 57.

¹² J. HAUBOLD, *Greece and Mesopotamia: Dialogues in Literature*, Cambridge: Cambridge University Press 2013, s. 24.

¹³ Tamże, s. 73.

¹⁴ Metodologicznie, w kontekście rozpatrywania relacji między nimi, traktuję tutaj oba poematy jako integralną całość, biorąc za punkt odniesienia wyłącznie ich ostateczną, znaną nam postać (korzystam tutaj z wydania A.R. George’a (A.R. George, *The Babylonian Gilgamesh Epic*) i z opierającego się na nim tłumaczeniu K. Łyczkowskiej (K. ŁYCZKOWSKA, *Epos o Gilgameszu*, Warszawa: Agade 2010) dla *Eposu o Gilgameszu* oraz wydania P. von der Mühla (P. von der MÜHL (ed.), *Homeri Odyssea*, Stuttgart: Teubner 1984) i tłumaczenia Jana Parandowskiego (J. PARANDOWSKI (tłum.), *Homer. Odyseja*, Warszawa: Prószyński i Sk-a 1998) dla *Odysei*. Nie podejmuję próby rekonstrukcji relacji między poematami w różnych hipotetycznych stadiach rozwoju tradycji, której znana nam postać obu utworów byłaby ostatnim etapem.

¹⁵ M.L. WEST, *Gilgamesh...*, s. 314; zob. przyp. 8.

¹⁶ Fabułę *Odysei* rozumianej jako powrót Odyseusza do domu w czasie rzeczywistym streszczają słowa Zeusa skierowane do Hermesa: „Hermesie, jak zawsze jesteś nam posłem tak i teraz zanieś nimfie o pięknych warkoczach wyrok nieuchylony o powrocie (νόστος) męznego Odysa:

(od epizodu z Kalipso do powrotu na Itakę), jest powtórzeniem fabularnej struktury podróży Gilgamesza po nieśmiertelność, która stanowi treść tabliczek 9-11 (od epizodu z Siduri do powrotu do Uruk). Korespondencja ta albo w ogóle nie była dostrzegana przez uczonych, albo dostrzegana jedynie niewyraźnie i cząstkowo – jako fragment dłuższej sekwencji analogicznych motywów, a nie jako zasadniczy schemat dwóch autonomicznych i fundamentalnych dla obu poematów jednostek narracyjnych¹⁷. Poniżej postaram się przedstawić podobieństwa motywów w obu poematach w takiej kolejności, w jakiej one odpowiednio w *Gilg.* 9-11 i *Od.* 5,1-13,187 (wyjąwszy *Ἀπόλογος Ἀλκίνοῦ* (*Od.* 9,2-12,453)) występują.

GILG. 9,1-10,91 (MASZU / SIDURI)
I *OD.* 5,1-227 (OGYGIA / KALIPSO)

Treść *Gilg.* 9,37-10,91 przedstawia się następująco: po śmierci Enkidu przerażony perspektywą śmierci Gilgamesz postanawia odnaleźć mieszkającego w krainie Dilmun¹⁸ Utanapisztima, któremu bóg Enlil dał wieczne ży-

sam niech płynie bez niczyjej pomocy, ni boskiej ni ludzkiej na mocno zbitej tratwie, w trudzie i znoju aż dwudziestego dnia dotrze do Scherii szerokoskibej ziemi Feaków, którzy są bliskimi krewnymi bogów (οἱ ἀγγίθειοι γεγάασιν). Oni go sercem uczczą jak boga i na okręcie odesłają do ojczyzny” (*Od.* 5,29-37); por. *Od.* 1,11-19; 7,241-297.

¹⁷ P. Jensen (P. JENSEN, *Das Gilgameš-Epos und Homer*, s. 126-129), podzieliwszy *Odyseję* na „*Odysee I*” (od Lotofagów do Kirke) i „*Odysee II*” (od Kirke do powrotu na Itakę), wynotował podobieństwa sekwencji, jego zdaniem, analogicznych motywów („die vollständige Parallelität [...] auch in der Reihenfolge der Ereignisse”) najpierw między „*Odysee II*” a *Gilg.* 6-11 (zabicie niebiańskiego byka = zabicie wołów Heliosa; śmierć towarzyszy Odyseusza = śmierć Enkidu; samotna podróż Gilgamesza i spotkanie ludzi-skorpionów = samotne dryfowanie Odyseusza po morzu i spotkanie Scylli i Charybdy; Siduri = Kalipso; podróż na Scherię = podróż do Dilmun; Utanapisztim i jego rodzina = Alkinoos i jego rodzina; powrót do Uruk = powrót na Itakę), a następnie między „*Odysee II*” a *Gilg.* 10 i 11, zestawiając Kirke jednocześnie z żoną Utanapisztima, samym Utanapisztimem (!) (*Gilg.* 11) i z Siduri (*Gilg.* 10), oraz podróż Odyseusza do Hadesu z podróżą do Hadesu (Hadesfahrt) Gilgamesza (*Gilg.* 12); „Schon aus der Reihenfolge der Handlung erwartet man, daß Phäakenland Züge der Insel des seligen Utnapischti trägt, der ja, wie wir oben hervorhoben, sich in Alkinoos, dem König der Phäaeke, widerspiegelt” (A. UNGNAD, *Gilgamesch-Epos und Odyssee*, s. 136); „In the sequence of his wanderings they [scil. Phaeacians] may be said to occupy the same place as Ut-napishtim in those of Gilgamesh, in that Calypso, from whom he reaches them is a Siduri-figure and from them he goes straight home” (M.L. WEST, *The East Face of Helicon...*, s. 412; por. M.L. WEST, „*Odyseey*” and „*Argonautica*”, s. 63); por. S. MORRIS, *Homer and the Near East*, w: I. MORRIS, B. POWELL (eds.), *A New Companion to Homer*, Leiden–New York: Brill 1997, s. 620.

¹⁸ Jest to sumeryjska nazwa miejsca zamieszkania Utanapisztima. Choć nazwa ta nie pojawia się w akadyjskim eposie, używam jej w niniejszym artykule ze względów praktycznych.

cie. Heros błąka się po stepie. Dociera do kosmicznej góry Maszu, gdzie przekonuje strażników – ludzi-skorpiony, by pozwolili mu przejść na jej drugą stronę. Po dobie marszu wychodzi z tunelu w pełnym szlachetnych kamieni „rajskim” lesie. Spotyka tam karczmarkę Siduri, która początkowo boi się go i rygluje drzwi swojej karczmy. Gilgamesz opowiada Siduri swą historię. Siduri mówi mu o Urszanabim, przewoźniku Utanapisztima, który może przewieźć go przez ocean.

Treść *Od.* 5,1-227 przedstawia się natomiast w następujący sposób: na prośbę Ateny Zeus posyła Hermesa na wyspę Ogygię, który przekazuje nimfie Kalipso wolę Zeusa, by pozwoliła Odysowi odpłynąć do domu. Posłuszna woli boga Kalipso przekazuje Odysowi wolę Zeusa i obiecuje wyprawić kochanka w drogę powrotną.

Uczeni dostrzegali następujące podobieństwa elementów budujących oba te epizody:

1. Zarówno zbocza góry Maszu w okolicy wyjścia z tunelu¹⁹, jak i okolice pieczary, w której mieszka Kalipso, to miejsca pięknej, „rajskiej” roślinności²⁰: „Różne krzewy z kolcami i cierniami [...] oglądając szedł do przodu. Drzewa z karneolu całe w owocach gronami obwieszane, miłe dla oka. Drzewo z lapis lazuli całe pełne owoców wesoło wygląda [...] Gdy Gilgamesz szedł przez las, ona zobaczyła go” (*Gilg.* 9,171-196) oraz „Wokoło pieczary rósł bujny las: olsze, sokory i pachnące cyprysy. Gnieździły się w nich ptaki szerokoskrzydłe: sowy, jastrzębie i długojęczyczne kormorany z morzem oswojone. Jeszcze bliżej pieczary wybujała rozłożysta winorośl, pyszna swoimi gronami. Rzędem blisko siebie, cztery źródła były białą wodą i rozchodziły się w różne strony, a wokół łąki kwitły fiołkami i łonnikiem. Nawet nieśmiertelne serce radowało się tym widokiem. Stał więc i patrzył poseł świetlisty” (*Od.* 5,63-74). Możemy dodać, że w obu przypadkach las ten podziwiany jest oczami człowieka przybyłego z bardzo daleka.

2. Tak w przypadku góry Maszu, jak i Ogygii mamy do czynienia z elementami *axis mundi*²¹. Maszu to góra, której „szczyty sięgają fundamentów nieba” (*Gilg.* 9,40), a której „podstawa sięga świata podziemnego” (*Gilg.* 9,41). W pierwszej pieśni *Odysei* Ogygia przedstawiona jest jako „pępek

¹⁹ Tak większość uczonych interpretuje „drogę słońca” (por. A.R. GEORGE, *The Babylonian Gilgamesh Epic...*, s. 494).

²⁰ Por. A. UNGNAD, *Gilgamesch-Epos und Odyssee...*, s. 136; M.L. WEST, *The East Face of Helicon...*, s. 411; G. MICHAUX, *Gilgamesh and Homer. A comparative study of motif sets, distinctions and similarities*, „*Mathesis*” 12(2003), s. 17.

²¹ Por. P. JENSEN, *Das Gilgamesch-Epos und Homer*, s. 128; J.S. BURGESS, *Gilgamesh and Odysseus in the Otherworld*, s. 185, 188.

morza” (ὄμφαλὸς θαλάσσης) (*Od.* 1,50), co może przywołać na myśl będący *axis mundi* ὄμφαλός w Delfach. Przede wszystkim jednak, *genius loci* – nimfa Kalipso opisana jest jako córka Atlasa, tytana podtrzymującego wielkie kolumny „rozdzielające niebo od ziemi” (αἱ γαῖάν τε καὶ οὐρανὸν ἀμφὶς ἔχουσιν) (*Od.* 1,54).

3. W obu przypadkach mamy do czynienia z miejscem, które charakteryzuje połączenie świata boskiego i świata umarłych²². W *Eposie o Gilgameszu* wpływa to już z samego charakteru Maszu jako *axis mundi*, której „szczyty sięgają fundamentów nieba” – miejsca przebywania bogów, a „podstawa sięga świata podziemnego” – miejsca przebywania umarłych. Wejście Gilgamesza w tunel i jego marsz pod górą noszą znamiona katabazy²³. Z drugiej strony bajkowy ogród z boską Siduri u wylotu tunelu ma ewidentnie „rajskie” konotacje²⁴. Podobnie Ogygia jest miejscem, gdzie Odys ma nieśmiertelność na wyciągnięcie ręki (*Od.* 5,135-136; 7,255-257). Ogygia przypomina Elizjum²⁵. Wspaniały las wokół grotty i cztery źródła (*sic!*)²⁶ mają również „rajskie” konotacje²⁷. Kalipso spożywa nektar i ambroję (*Od.* 5,195-200). Jednocześnie podkreślany jest fakt, że Kalipso mieszka w grocie (*Od.* 1,15; 5,57,63,77,155; 9,30), która, jako element chthoniczny, sugerować może związek ze światem umarłych²⁸. Pojawienie się tam Hermesa który, jak jest podkreślone, bierze swoją różdżkę (ῥάβδος) i przelatuje wielki dystans, przywołuje na myśl jego funkcję jako psychopompa, analogicznie do początku *Od.* 24²⁹.

²² Por. W.S. ANDERSON, *Calypso and Elysium*, „The Classical Journal” 54(1958), s. 2-11; J.S. BURGESS, *Gilgamesh and Odysseus in the Otherworld*, s. 171-172, 178-180; G. CRANE, *Calypso: Backgrounds and Conventions of the Odyssey*, Frankfurt: Athenäum 1988, s. 16-21.

²³ J.S. BURGESS, *Gilgamesh and Odysseus in the Otherworld*, s. 178; por. M.G. KOVACS, *The Epic of Gilgamesh*, Stanford. Calif.: Stanford University Press 1989, s. 77 (przyp. 2).

²⁴ J.S. BURGESS, *Gilgamesh and Odysseus in the Otherworld*, s. 179.

²⁵ „The reasons which lead me to compare Elysium and Calypso’s Isle of Ogygia may be summarized under the following five headings: (1) both Elysium and Ogygia are imaginary places; (2) both are islands; (3) both are located far to the west, presumably in the Atlantic; (4) both enjoy similar climate and ease of life; (5) both possess important associations with death” (W.S. ANDERSON, *Calypso and Elysium*, s. 6).

²⁶ „Z Edenu zaś wypływała rzeka, aby nawadniać ów ogród, i stamtąd się rozdzielała, dając początek czterem rzekom” (zob. Rdz 2,10).

²⁷ Por. M.L. WEST, *The East Face of Helicon*, s. 411; J.S. BURGESS, *Gilgamesh and Odysseus in the Otherworld*, s. 180.

²⁸ J.S. BURGESS, *Gilgamesh and Odysseus in the Otherworld*, s. 171 (przyp. 3); B. LOUDEN, *Homer’s Odyssey and the Near East*, s. 69.

²⁹ B. CRANE, *Calypso...*, s. 16; B. LOUDEN, *Homer’s Odyssey and the Near East*, s. 69.

4. Uderzające są podobieństwa między Siduri i Kalipso³⁰. Obie te postaci są kobiecymi bóstwami niższego rzędu: imię Siduri w języku akadyjskim poprzedza odnoszący się do bóstwa determinatyw³¹, podczas gdy Kalipso, jako nimfa, jest pomniejszym bóstwem lokalnym. Co więcej, Siduri jest opisana jako *kutummi kuttamat* – „okryta woalem” (*Gilg.* 10,1), co może budzić skojarzenia z imieniem Kalipso, które według Westa może wyrażać „the idea of a ‘veiled one’”³².

Ponadto dostrzec można jeszcze inne podobieństwa, które, jak się wydaje, dotychczas umknęły uwadze uczonych:

a) Zarówno Siduri, jak i Kalipso ostatecznie pomagają bohaterom przepłynąć się na drugą stronę morza, bez której to pomocy dalsza podróż byłaby niemożliwa. Siduri odsyła Gilgamesza do Urszanabiego, który może go przewieźć przez ocean, podczas gdy Kalipso pomaga Odyseuszowi w dalszej podróży, dając mu siekierę, prowiant i pomyślny wiatr.

b) W podróżach Gilgamesza i Odyseusza dalsza droga oznacza rekordowo długi dystans do przebycia³³. Skierowanym do Gilgamesza słowami szynkarki: „Nigdy, Gilgameszu, nie było tu przeprawy i nikogo od dawnych dni, kto ocean mógł przekroczyć!” (*Gilg.* 10,79-80) odpowiadają pełne obawy słowa Odysa skierowane do Kalipso: „[...] wielka topiel morska (μέγα λαῖτμα θαλάσσης) niebezpieczna i straszna, której przebyć nie mogą nawet chyże i równe okręty, cieszące się wiatrem dzeusowym” (*Od.* 5,174b-176). Jednocześnie w obu przypadkach tylko bóg jest tym, który z łatwością ten dystans przebywa: w *Odysei* mamy opis chyżego lotu Hermesa z Olimpu na Ogygię (*Od.* 5,45-55), podczas gdy Siduri mówi do Gilgamesza: „Jedynie Szamasz, bohater, ocean przekracza. Któż poza Szamaszem przekroczy ocean?” (*Gilg.* 10,81-82). Oba te miejsca znajdują się w największym oddaleniu od ludzkich siedzib: punkt, w którym zachodzi i wschodzi słońce, to „koniec świata” *extremitas mundi*, podczas gdy ὀμφαλὸς θαλάσσης to nie tylko miejsce największego zagubienia się błakającego się po morzu Odyseusza, ale też – przez analogię do absolutnie centralnego dla greckiej wyobraźni, w ro-

³⁰ P. JENSEN, *Das Gilgameš-Epos und Homer*, s. 128, 130; A. UNGNAD, *Gilgamesch-Epos und Odyssee*, s. 136-137; M.L. WEST, *The East Face of Helicon...*, s. 410-412; G. MICHAUX, *Gilgamesh and Homer...*, s. 16-18; M.L. WEST, “*Odyssey*” and “*Argonautica*”, s. 62-63.

³¹ M.L. WEST, *The East Face of Helicon...*, s. 405.

³² M.L. WEST, *The East Face of Helicon...*, s. 410; por. A.R. GEORGE, *The Babylonian Gilgamesh Epic...*, s. 498. W polu leksykalnym czasownika καλύπτω, którego *futurum* (καλύψω) z wyjątkiem akcentu pokrywa się z imieniem bogini (Καλυψώ) są dwa wyrazy, które oznaczają „zasłone/chustę”: κάλυμμα i καλύπτρα.

³³ Por. G. MICHAUX, *Gilgamesh and Homer...*, s. 16.

zumieniu Mircei Eliadego³⁴, ὀμφαλός w Delfach – miejsce największego oddalenia od ludzkich siedzib.

c) Tak podnóży Maszu, jak i wyspa Ogygia to przełomowy etap podróży herosa. Gilgamesz opowiada Utanapisztimowi, że przemierzył cały świat „zanim do domu szynkarki nie dotarł” (*Gilg.* 10,258). Ona jest tą, która wskazuje mu na drogę do Utanapisztima. Dzieje się to po anonimowym błakaniu się Gilgamesza po „suchym przestworze oceanu” i jest prawdziwym *starting point* podróży Gilgamesza po nieśmiertelność. Tymczasem to właśnie na Ogygii w piątej księdze zaczyna się obiektywna narracja *Odysei* o powrocie Odyseusza na Itakę.

GILG. 10,92-203 (OD SIDURI DO DILMUN)
I *OD.* 5,228-493 (OD KALIPSO NA SCHERIE)

Następny epizod w wędrówce Gilgamesza to Dilmun, gdzie żyje Utanapisztim. Wiele elementów budujących ten epizod jest analogicznych do epizodu obecności Odysa na Scherii. Należy jednak najpierw przyrzeć się temu, w jaki sposób Gilgamesz i Odyseusz dotarli do tych miejsc, albowiem także tutaj istnieją znaczące podobieństwa.

Treść *Gilg.* 10,92-203 przedstawia się następująco: Gilgamesz idzie, zgodnie ze wskazówką Siduri, do przewoźnika Urszanabiego. Dochodzi między nimi do walki. Gilgamesz rozbija kamienie (?), które stanowią napęd łodzi Urszanabiego i umożliwiają mu przeprawę przez wody śmierci. Następnie Gilgamesz opowiada przewoźnikowi o swoich przygodach z Enkidu, o tym jak ów umarł i jak teraz on sam boi się śmierci. Urszanabi zgadza się przewieźć go do Dilmun. Skoro nie ma już ‘kamieni’, trzeba wyciąć wiosła/żerdzie, co też Gilgamesz skrzętnie czyni. Gilgamesz z Urszanabim płyną do Dilmun. Docierają do wód śmierci, gdzie nie ma wiatru. Gilgamesz zużywa wszystkie żerdzie. Zdejmuje ubranie, z którego robi żagiel. Ręka służy mu za maszt. Utanapisztim przygląda się im z oddali.

Treść *Od.* 5,228-493 przedstawia się zaś następująco: z nastaniem dnia Kalipso daje Odysowi topór i prowadzi go na koniec wyspy, gdzie rosną wielkie drzewa. Odyseusz buduje tratwę, Kalipso daje mu nad drogę prowiat. Osiemnastego dnia podróży Odys widzi cieniste góry ziemi Feaków. Z gór Solimskich dostrzega go Posejdon. Zsyła na tratwę Odysa wiatry. Fale prawie ją zatapiają. Odys dostaje od morskiej nimfy Ino cudowny welon

³⁴ M. ELIADE, *Sacrum i profanum*, Warszawa: Wydawnictwo KR 1999, s. 34-38.

(κρήδεμνον) i rzuca się do wody. Dwie noce i dwa dni miotają nim fale. Wreszcie dociera do skalistego wybrzeża. Udaje mu się uratować z kipieli i wyczołgać na łód blisko ujścia rzeki, gdzie zasypia w przybrzeżnej gęstwinie.

W obu przypadkach mamy do czynienia z opisem ścinania drewna potrzebnego do przeprawy³⁵. Urszanabi zwraca się do herosa: „Weź, Gilgameszu, siekierę w rękę, wejdź do lasu, [wytnij trzy setki] wiosła, każde po pięć prętów długie, ociosaj je i uformuj każde [...] zanieś je [na statek]”. Gdy Gilgamesz to usłyszał, wziął siekierę do ręki i odpasał sztylet, wszedł do lasu i wyciął wiosła każde po pięć prętów długie, ociosał je, uformował, zaniósł” (*Gilg.* 10,159-166). Przypomina to fragment *Odysei*: „Zaczem dała siekierkę starannie gładzoną. I prowadziła drogą na ten koniec wyspy, gdzie rosły drzewa: olsze, sokory, sosny niebotyczne, uschłe od dawna. Ich suche drewno było wyborne na lekkie statki. Gdy mu pokazała ten stary wysoki-pienny las, odeszła do domu Kalipso arcyboska. A on ścinał, praca szła mu rażno. Dwadzieścia ich wyciął, obrąbał spiżem, ostrugał sprawnie i pod sznur wymierzył” (*Od.* 5,237-245).

Do powyższej paraleli można dodać jeszcze następujące:

a) W obu epizodach podróż przebiega nad wyraz pomyślnie, dopiero przy brzegu pojawiają się problemy. W *Eposie o Gilgameszu* są to trudności z przeprawieniem się przez wody śmierci: Gilgamesz musi używać żerdzi i z własnego ubrania zrobić żagle. Odyseusz tylko dzięki otrzymanemu od nimfy Ino cudownemu welonowi uchodzi z życiem z przybrzeżnej kipieli.

b) W *Eposie o Gilgameszu* czytamy: „Gilgamesz zerwał szaty, z ręki swej zrobił wysoki maszt. Utanapisztim przyglądał się z dali, [powiedział] słowo, z samym sobą się [naradzał]: ‘Dlaczego złamały się na statku [‘te kamienie’]’ i nie płynie [na statku] jego (przewoźnik?). Ten, który nadchodzi to nie mój człowiek...’” (*Gilg.* 10,184-189). W *Odysei*, gdy Odyseusz zobaczył na horyzoncie Scherię, pojawia się podobny opis: „Z daleka (τηλόθεν), z Gór Solimskich, dojrzał go powracający od Etiopów Pan, co ziemią wstrząsa. A widząc, jak on po morzu żegluje, jeszcze bardziej się rozsierdził” (*Od.* 5,282-284). W obu przypadkach przybycie herosa jest bacznie obserwowane z łądu nieprzychylnym okiem.

³⁵ Por. A. UNGNAD, *Gilgamesch-Epos und Odyssee*, s. 136; G. MICHAUX, *Gilgamesh and Homer*, s. 17; M.L. WEST, *The East Face of Helicon*, s. 411.

GILG. 10,204-11,300 (DILMUN / UTANAPISZTIM)
I OD. 6,1-13,77 (SCHERIA / ALKINOOS)

Gilgamesz opowiada Utanapisztimowi o swoich przygodach z Enkidu, jak ów umarł i jak teraz sam boi się śmierci. W odpowiedzi Utanapisztim wygłasza „filozoficzny wykład” o potędze śmierci, po czym opowiada, jak zdobył nieśmiertelność. Bogowie postanowili wytracić całą ludzkość zsyłając potop. Jednak bóg Ea ostrzegł Utanapisztima. Każe mu budować statek i ratować się wraz z rodziną, dobytkiem oraz „nasieniem całego życia”. Nadchodzi potop. Ludzkość ginie. Statek Utanapisztima osiada na górze, gdzie ten składa bogom ofiarę. Enlil obdarza go nieśmiertelnością i osadza w Dilmun. Skończywszy opowieść, Utanapisztim każe Gilgameszowi nie spać przez sześć dni i siedem nocy. Herosowi się to jednak nie udaje. Nieśmiertelność nie jest dla niego! Na polecenie Utanapisztima Urszanabi myje brudnego Gilgamesza. Na prośbę żony Utanapisztim zgadza się wyjawić Gilgameszowi „tajemnicę bogów”: na dnie Apsu jest roślina, która daje wieczną młodość. Gilgamesz wyławia ją, po czym z Urszanabim rusza w drogę powrotną.

Treść *Od.* 6,1-13,77 na poziomie obiektywnej narracji przedstawia się następująco. Gdy Odys śpi w przybrzeżnej gęstwinie, Atena udaje się do pałacu króla Alkinoosa i mówi Nauzykai, by o świcie udała się nad morski brzeg zrobić pranie. Ta ze służkami jedzie rankiem do ujścia rzeki, gdzie, skończywszy prać, kąpią się, jedzą i grają w piłkę. Ich głosy budzą Odysa. Na jego widok wszystkie dziewczyny – z wyjątkiem Nauzykai – uciekają. Odys pada do jej stóp i opowiada o swej tułaczce. Królowna, przywoławszy służki, każe im wykąpać przybysza. Udają się razem do miasta. Atena otacza Odysa mgłą i, przybrawszy postać dziewczyny, prowadzi go na dwór króla. Tam heros prosi królową Arete o pomoc w powrocie do domu. Opowiada o uwięzieniu przez Kalipso, przybyciu na Scherię i spotkaniu z Nauzykaą. Alkinoos zarządza, by jego poddani niezwłocznie przygotowali okręt i odwieźli Odysa do domu, po czym wyprawia igrzyska. Odys zwycięża w rzucie dyskiem. W pałacu ma miejsce występ aoida Demodoka. Gdy śpiewa o zdobyciu Troi, Odys płacze. Widząc jego łzy, król prosi go, by powiedział, dlaczego płacze i kim jest. Odys wyjawia swe imię. Następuje opowieść o jego tułaczce, tzw. ἀπόλογοι. Następnego dnia Feakowie znoszą rozmaite dary na okręt, na którym Odys ma wrócić do Itaki.

Uczeni dostrzegali podobieństwa między elementami budującymi te epizody³⁶:

1. Zarówno Gilgamesz, jak i Odys zostają obmyci z brudu podróżnego w słodkiej wodzie na morskim brzegu. Utanapisztim mówi do Urszanabiego: „Człowiek, którego przyprowadziłeś: zmierzwiłone włosy okrywają jego ciało, skóry zeszcpecily piękno jego ciała. Weź go i zaprowadź do myjni, zmierzwiłone włosy niech umyje najlepiej, jak to możliwe. Skóry niech zdejmie, aby morze je uniosło. Jego piękne ciało niech (wodą) będzie zwilżone. Daj mu nowe opaski na głowę, jako odzienie niech nosi szatę wspaniałą, aż dojdzie do swego miasta, aż osiągnie cel swojej drogi, odzienie niech nie wypłowieje, niech zostanie całkiem nowe” (*Gilg.* 11,250-261). Bezpośrednio po tym czytamy: „Wziął go Urszanabi i zaprowadził do myjni, jego zmierzwiłone włosy umył najlepiej, jak to możliwe, jego skóry odrzucił, aby morze je uniosło, jego piękne ciało wodą zostało ożywione, nową opaskę dał mu na głowę, jako odzienie szatę nałożył wspaniałą” (*Gilg.* 11,262-267). Tymczasem Nauzykaa każe służkom umyć Odysa w rzece. On jednak woli umyć się sam: „Boski Odys czerpiąc z rzeki obmywał ciało z osadu soli morskiej, który mu pokrywał grzbiet i barki szerokie. Gdy się cały wykapał i tłusto namaścił oliwą, włożył szaty, jakie mu dała wolna od ślubów dziewica. Wtedy Atena z Dzeusa zrodzona sprawiła, że wydawał się większy i cięższy, z głowy spływały bujne włosy, podobne kwiatom hiacyntu. Jak kiedy człowiek biegły we wszelkich kunsztach, uczeń Hefajstosa i Pallas Ateny, urocze dzieło tworzy, oblewając srebro złotem, tak ona rozlała wdzięk na jego głowę i ramiona” (*Od.* 5,224-235)

2. Mieszkańcem Dilmun jest Utanapisztim, o którym mówi Gilgamesz do strzegących wejścia do góry Maszu ludzi-skorpionów: „Szukam drogi do mego przodka Utanapisztima, który stanął w zgromadzeniu [bogów] i [życie znalazł]” (*Gilg.* 9,75-76). Bóg Enlil natomiast mówi: „Dotychczas Utanapisztim był człowiekiem, od tej pory Utanapisztim i jego żona będą jak my, bogowie!” (*Gilg.* 11,203-204). Gilgamesz zaś zwraca się do Utanapisztima słowami: „Gdy przyglądam ci się, Utanapisztimie, twoja postura nie jest inna, jesteś taki jak ja, nie jesteś inny – jesteś taki, jak ja” (*Gilg.* 11,2-4); Widzimy zatem, że Utanapisztim jest kimś pośrednim między bogiem a człowiekiem. Właśnie tacy są Feakowie, którzy są określani jako ἀγχιθεοι

³⁶ P. JENSEN, *Das Gilgameš-Epos und Homer*, s. 126.128; A. UNGNAD, *Gilgamesch-Epos und Odyssee*, s. 134-135; M.L. WEST, *The East Face of Helicon...*, s. 412-415.

(*Od.* 5,35). Alkinoos posiada nieśmiertelne psy (*Od.* 7,91-94) oraz ogród, który nie więdnie ani w lecie, ani w zimie (*Od.* 7,117-18).

3. Utanapisztim panuje w Dilmun wraz ze swoją żoną, tak jak na Scherii Alkinoos i Arete³⁷. W centrum epizodów znajduje się opowiadanie w pierwszej osobie³⁸. Możemy dodać, że treścią obu opowiadań, które są najdłuższymi w obu poematach fragmentami mowy niezależnej, jest uratowanie się bohaterów dzięki szczególnej boskiej pomocy od zagrożenia ze strony kataklitycznej wody. W *Eposie o Gilgameszu* – od wód potopu, w *Odysei* – od wody morskiej: „Wiele swym sercem wycierpiał na morzu (ἐν πόντῳ)” (*Od.* 1,4) oraz: „W on czas wszyscy inni, ilu z nich uniknęło zagłady, wyrwawszy się wojnie i morzu (πόλεμόν τε πεγευγότες ἤδὲ θάλασσαν), byli już w domu – on jeden [...]” (*Od.* 1,11-12). Można do tego dodać, że obserwujemy jednocześnie paralelną wstawienniczą troskę o herosa u żony Utanapisztima i Arete. Żona Utanapisztima zwraca się do męża: „Gilgamesz przybył w utrudzeniu, przywłókł się, co mu dasz na powrót do kraju?” (*Gilg.* 11,274-275). To właśnie do Arete ucieka się na początku Odyseusz z prośbą o ratunek (*Od.* 7, 54,75-77,142-152,233-239).

Do powyższych podobieństw możemy dodać jeszcze następujące: Enlil podczas błogosławieństwa Utanapisztima rzecze: „Utanapisztim zamieszka daleko, u ujścia rzek!” (*Gilg.* 11,205), po czym sam Utanapisztim dodaje: „Wzięli nas daleko, u ujścia rzek, kazali zamieszkać” (*Gilg.* 11,206). Również Feakowie zostali przesiedleni na Scherię przez ich protoplastę Nauzytosa, w miejsce, które jest położone „z dala od ludzi ruchliwych” (ἐκὰς ἀνδρῶν ἀλφηστᾶων) (*Od.* 6,7). Co więcej, miejsce, w którym następuje pierwszy kontakt Odyseusza ze Scherią, to właśnie ujście rzeki do morza: στόμα καλλιρόοιο ποταμοῖο (*Od.* 5,441). Motyw słodkiej wody, która wpada do morza, jest w literaturze greckiej najwyraźniej ukazany właśnie w przybyciu Odysa na Scherię, pod koniec piątej księgi *Odysei*, gdy w rzece znajduje on ratunek z morskiej kipieli: „A ów zaraz zatrzymał swój nurt, powściągnął fale, morze przed nim uciszył i wybawił go w ujściu swej rzeki (ἐς ποταμοῦ προχόας)” (*Od.* 5,451-453). Cała niemal akcja księgi szóstej dzieje się nie tylko nad brzegiem morza, ale także w bogatej w symboliczne znaczenia obecności słodkiej wody.

³⁷ P. JENSEN, *Das Gilgameš-Epos und Homer*, s. 128; G.K. GRESSETH, *The Gilgamesh Epic and Homer*, s. 8-9; G. MICHAUX, *Gilgamesh and Homer...*, s. 19; M.L. WEST, *The East Face of Helicon...*, s. 413-414.

³⁸ W. BURKERT, *The Orientalizing Revolution...*, s. 117; L.A. STELLA, *Il poema di Ulisse*, s. 143-44; M.L. WEST, *The East Face of Helicon...*, s. 414-415.

GILG. 11,301-328 (POWRÓT DO URUK)
I OD. 13,78-187 (POWRÓT NA ITAKĘ)

W akadyjskim eposie czytamy, że w czasie drogi powrotnej Gilgamesza wyłowiona z dna Apsu, zapewniająca wieczną młodość roślina zostaje zjedzona przez węża. Po raz drugi okazuje się, że nieśmiertelność nie jest przeznaczeniem Gilgamesza. Urszanabi i Gilgamesz docierają do miasta Uruk, gdzie heros z dumą pokazuje Urszanabiemu wielkie mury miasta.

W *Odysei* natomiast czytamy, że o zachodzie słońca Feakowie z Odyssem na statku odpływają ze Scherii. Odys wnet zasypia. O świcie statek dobija do brzegu Itaki. Feakowie wynoszą śpiącego Odysa na brzeg, po czym odpływają do domu. Widząc co się stało, Posejdon wpada w gniew i zamienia okręt Feaków w skałę. Gdy przerażeni Feakowie starają się przebłagać boga, by nie otaczał ich miasta górami (zgodnie z przepowiednią), Odys budzi się ze snu, nie rozpoznając ziemi ojczystej.

Istnieje podobieństwo między Urszanabim i odwożącymi Odysusza Feakami. W obu przypadkach przewoźnik towarzyszy herosowi w drodze powrotnej. Paralela pogłębia się, jeśli zauważymy, że w obu przypadkach przewoźnik to sługa władcy krainy, w której heros się wcześniej znalazł. W obu przypadkach jest to też ostatnia (*sic!*) przysługa przewoźników³⁹. Już nigdy więcej nie będą nikogo wozić. Alkinoos mówi do Feaków: „Zaprzestańcie przewozić śmiertelnych (πομπῆς μὲν παύσασθε βροτῶν), choćby nie wiem kto przyszedł do naszego miasta” (*Od.* 13,180-181). Utanapisztim gani Urszanabiego za to, że przewiózł Gilgamesza do Dilmun: „Urszanabi, niech przystań cię odrzuci, bród cię znienawidzi. Ty, który po brzegu chadzałeś, pozbawiony będziesz tego!” (*Gilg.* 11,248-249). Warto zauważyć że w obu przyczynach winą przewoźników jest to, że przewieźli ludzi, którzy podlegają śmierci⁴⁰.

³⁹ A.B. LORD, *Gilgamesh and Other Epics*, w: T. ABUSCH, J. HUEHNERGARD, P. STEINKELLER (eds.), *Lingering Over Words: Studies in Ancient Near Eastern Literature in Honor of William L. Moran*, Harvard Semitic Studies 37, Atlanta 1990, s. 376; W. BURKERT, *The Orientalizing Revolution...*, s. 200 (przyp. 1).

⁴⁰ Urszanabi, przewoźnik nieśmiertelnego Utanapisztima, przewiózł przez wody śmierci śmiertelnego Gilgamesza.

Co więcej, zarówno statek Urszanabiego, jak i statek Feaków mają dziwny napęd⁴¹. U Urszanabiego są to zagadkowe *šūt abni*, „te z kamienia” (*Gilg.* 10,102), które – jak to wynika z kontekstu – stanowią środek napędu łodzi. O statkach Feaków czytamy natomiast, że nie mają ani sterników, ani sterów, ale same znają wolę ludzką oraz posiadają wiedzę geograficzną i błędnie trafiają do celu (*Od.* 8,556-563). Istnieje też pewna analogia między kamiennym napędem statku Urszanabiego a zamienieniem statku Feaków przez Posejdona właśnie w kamień (*λᾶας*) (*Od.* 13,163).

WNIOSEK: PODOBNY SCHEMAT *GILG.* 9-11 I *OD.* 5,1-13,187

Już sama kumulacja tych paraleli – w moim przekonaniu – wystarczyłaby do powtórzenia za Westem: „the sum of parallels is substantial and compels us to suppose that knowledge of the Gilgamesh story somehow filtered across to Greek poets”⁴². Widać jednak wyraźnie, że w *Gilg.* 9-11 i *Od.* 5-13,187 mamy do czynienia z bardzo podobną fabułą, z opowieścią w pierwszej osobie w centrum:

Maszu → Dilmun → Uruk
Ogygia → Scheria → Itaka

Z obu tych historii można wydobyć wspólny narracyjny mianownik, który w takim samym stopniu streszcza opowieść o wyprawie Gilgamesza po nieśmiertelność, jak i obiektywną narrację o νόστος Odyszeusza:

Bohater przybywa do miejsca, które ma cechy *axis mundi* i stanowi łącznik między światem boskim i światem umarłych. Rośnie tam przepiękny las. Bohater spotyka boginkę, bez pomocy której dalsza przeprawa jest niemożliwa. Ścina siekierą określoną liczbę drzew celem przepłynięcia się przez bezkresny ocean. Z początku podróż odbywa się nad wyraz pomyślnie, dopiero w drugiej jej części mamy do czynienia z zagrożeniem życia. Dzięki przemyślnemu rozwiązaniu bohater dociera jednak do celu, w miejsce, gdzie woda rzeczna wpada do morza. Panuje tam bliski bogom władca wraz ze swoją żoną, która okazuje bohaterowi szczególne względy. W mitycznej krainie wsłuchujemy się w długą, opowiedzianą w pierwszej osobie historię o uratowaniu się wybrańca bogów z zagrożenia, które niesie żywioł wody. W powro-

⁴¹ A. UNGNAD, *Gilgamesch-Epos und Odyssee*, s. 136; G.K. GRESSETH, *The Gilgamesh Epic and Homer*, s. 10; M.L. WEST, *The East Face of Helicon...*, s. 415; G. MICHAUX, *Gilgamesh and Homer...*, s. 20.

⁴² M.L. WEST, *Gilgamesh*, s. 314.

cie do domu bohaterowi towarzyszy przewoźnik, poddany władcy opuszczanej przez bohatera krainy, dla którego to przewoźnika, za karę że przewiózł śmiertelnika przez bezkresne morze, jest to ostatnia tego typu przysługa.

Fakt, że nikt do tej pory nie dostrzegł, że fabuła wyprawy Gilgamesza po nieśmiertelność i fabuła powrotu Odyseusza do domu, czyli właściwa „odyseja”, są tak do siebie podobne, może wydawać się zaskakujący⁴³. W moim przekonaniu odpowiada za to w pierwszej kolejności podświadome (*sic!*) rozumienie νόστος Odyseusza jako nieprzerwanego ciągu wydarzeń – od opuszczenia przez niego Troi (*Od.* 9,39), do przebudzenia się na Itace (*Od.* 13,187). Tymczasem wydarzenia opowiedziane w *Od.* 9,39-12,450a (Ἰλιόθεν ... ἢ μ' ἐφίλει τ' ἐκόμει τε), należąc do opowieści Odyseusza, nie należą do obiektywnej fabuły *Odysei*. Mają charakter subiektywny i relatywny. Drugą przyczyną jest, według mnie, wielowątkowy charakter wykorzystywania przez Homera elementów historii Gilgamesza, który nie ułatwia dostrzeżenia prostego i fundamentalnego nawiązania na poziomie fabularnym⁴⁴. Dlatego też West, redagując encyklopedyczne hasło i podsumowując *status quaestionis*, napisał jedynie o „the sum of parallels” wskazującej pewną zależność *Odysei* od *Eposu o Gilgameszu*. Dzięki mojej analizie, która oparta jest na dostrzeżeniu tego samego schematu fabularnego między wyprawą Gilgamesza po nieśmiertelność a obiektywną fabułą νόστος Odyseusza, możemy mówić dodatkowo o pogłębiającej relację między poematami „the sequence of parallels”⁴⁵.

⁴³ Najbliżej tego był, paradoksalnie, Jensen, który dostrzegając paralelność „in der Reihenfolge der Ereignisse” w *Odysei* i *Eposie o Gilgameszu* zestawiał ze sobą, między innymi, także i te epizody (zob. przyp. 17). Dzieliąc jednak Odyseję na “Odyssee I” i “Odyssee II” utrudnił sobie dostrzeżenie istnienia tego samego schematu narracyjnego w obiektywnej narracji o powrocie Odyseusza na Itakę (*Od.* 5,1-13,187) i w wyprawie Gilgamesza po nieśmiertelność (*Gilg.* 9-11).

⁴⁴ I tak na przykład postać Siduri jest w *Odysei* jakby „rozbita na dwie”. Niemal tyle samo jest podobieństw między Siduri a Kalipso, co Siduri a Kirke (zob. np. P. JENSEN, *Das Gilgameš-Epos und Homer*, s. 128; G. GERMAIN, *Genèse de l'Odyssee...*, s. 357-358.418-419; M.L. WEST, *The East Face of Helicon...*, s. 404-410). Istnieją też podobieństwa między zalotami, jakie czyni do Gilgamesza Isztaar, a zalotami do Odyseusza Kalipso (np. M.L. WEST, *The East Face of Helicon...*, s. 411-412; B. LOUDEN, *Homer's Odyssey and the Near East*, 67). Jednocześnie istnieje podobieństwo między zachwycającą się świeżo wykąpanym Odyseuszem i myślącą o małżeństwie z nim Nauzyką, a zachwycającą się świeżo wykąpanym Gilgameszem i proponującą mu małżeństwo boginią Isztaar (M.L. WEST, *The East Face of Helicon*, s. 413). Co więcej, oprócz tego, że istnieje oczywiste podobieństwo między obmyciem nad brzegiem morza Odysa przez Nauzykę i obmyciem Gilgamesza przez Urszanabiego, to scena opisana w tabl. 1-2, gdzie młoda kobieta spotyka u źródła nagiego, rozczochanego, szerokiego w barkach Enkidu i daje mu nowe szaty, po czym prowadzi go do miasta, w nie mniejszym stopniu przypomina epizod z *Odysei* z udziałem Nauzykai i Odyseusza (por. M.L. WEST, *The East Face of Helicon...*, s. 413).

⁴⁵ Jeśli autor *Odysei* znał opowieść o Gilgameszu przypominającą tę, którą znamy z akadyjskich tabliczek, to rodzi się oczywiste pytanie o to, jaką wersją mógł dysponować. Podobieństwa

BIBLIOGRAFIA

- ABUSCH T.: The Epic of Gilgamesh and the Homeric Epics, [w:] *Mythology and Mythologies. Methodological Approaches to Intercultural Influences*, R.M. Whiting (ed.), Melammu Symposia 2. Helsinki: The Neo-Assyrian Text Corpus Project 2001, s. 1-6.
- ANDERSON W.S.: Calypso and Elysium, „The Classical Journal” 54(1958), s. 2-11.
- BURGESS J.S.: Gilgamesh and *Odysseus* in the otherworld, „Échos du monde classique” 18(1999), s. 171-210.
- BURKERT W.: *The Orientalizing Revolution: Near Eastern Influence on Greek Culture in the Early Archaic Age*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press 1992.
- CRANE G.: *Calypso: Backgrounds and Conventions of the Odyssey*, Frankfurt: Athenäum 1988.
- DOWDEN K.: West on the East: Martin West’s East Face of Helicon and Its Forerunners The East Face of Helicon: West Asiatic Elements in Greek Poetry and Myth by M.L. West, „The Journal of Hellenic Studies” 121(2001), s. 167-175.
- ELIADE M.: *Sacrum i profanum*, Warszawa: Wydawnictwo KR 1999.
- GEORGE A.R.: *The Babylonian Gilgamesh Epic. Introduction, Critical Edition and Cuneiform Texts (vol. I-II)*, Oxford–New York: Oxford Univeristy Press 2003.
- GERMAIN G.: *Genèse de l’Odyssee. Le fantastique et le sacré*, Paris: Presses Universitaires de France 1954.
- GRESSETH G.K.: The Gilgamesh Epic and Homer, „The Classical Journal” 70(1975), s. 1-18.
- HAUBOLD J.: *Greece and Mesopotamia: Dialogues in Literature*, New York: Cambridge University Press 2013.
- JENSEN P.: *Das Gilgameš-Epos und Homer*, „Zeitschrift für Assyriologie” 16(1902), s. 125-134.
- KARAHASHI F., LÓPEZ-RUIZ C.: Love Rejected: Some Notes on the Mesopotamian “Epic of Gilgamesh” and the Greek Myth of “Hippolytus”, „Journal of Cuneiform Studies” 58(2006), s. 97-107.
- KIRK G.S.: *The Songs of Homer*, Cambridge University Press 1962.
- KOVACS M.G.: *The Epic of Gilgamesh*, Stanford Calif.: Stanford University Press 1989.
- LORD A.B.: *Gilgamesh and Other Epics*, w: T. ABUSCH, J. HUEHNERGARD, P. STEINKELLER (eds.), *Lingeran Over Words: Studies in Ancient Near Eastern Literature in Honor of William L. Moran*, “Harvard Semitic Studies” 37, Atlanta, Ga.: Scholars Press 1990.
- LOUDEN B.: *Homer’s Odyssey and the Near East*, Cambridge: Cambridge University Press 2011.
- ŁYCZKOWSKA K.: *Epos o Gilgameszu*, Warszawa: Agade 2010.
- MICHAUX G.: Gilgamesh and Homer. A comparative study of motif sets, distinctions and similarities, „Mathesis” 12(2003), s. 9-25.

motywów i sekwencji to za mało, by stwierdzić cokolwiek pewnego. Jedyńm bodaj uczonym, który starał się jakoś rozstrzygnąć tę kwestię, jest Martin L. West, który w konkluzji swojego artykułu pisze, że autor *Odysei* był „influenced by a version – surely a Greek version – of the Gilgamesh epic” (M.L. WEST, “*Odyssey*” and “*Argonautica*”, s. 64). Jednocześnie w opracowanym przez siebie haśle *Gilgāmesh* w *Encyclopedia Homérica* z 2011 r. jest już nieco ostrożniejszy, pisząc: „It is hard to imagine an actual Greek version of the Akkadian epic, but if one existed it would explain much” (M.L. WEST, *Gilgamesh*, s. 314); „Since many Near Eastern myths and epics were fixed in written form long before Homeric epics were, it is possible that Greek culture encountered versions of Gilgamesh or Ugaritic or Phoenician myths in public performance or recitation, or as fixed, written texts” (B. LOUDEN, *Homer’s Odyssey and the Near East*, s. 13); „Cultures [scil. grecka i mezopotamska] interaceded and intersected and literary borrowing of various kinds must have occured” (J. HAUBOLD, *Greece and Mesopotamia...*, s. 73).

- MORRIS S.: Homer and the Near East, w: I. MORRIS, B. POWELL (ed.), *A New Companion to Homer*, Leiden–New York: Brill 1997, s. 599-623.
- PARANDOWSKI J.: *Homer. Odyseja* (tłum.), Warszawa: Prószyński i Sk-a 1998.
- STELLA L.A.: *Il poema di Ulisse*, Florence: La Nuova Italia 1955.
- UNGNAD A.: *Gilgamesch-Epos und Odyssee* (Kulturfragen, H. 4/5), Breslau: Selbstverlag 1923, w: K. OBERHUBER (Hrsg.), *Das Gilgamesch-Epos*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1977, s. 104-137.
- WEBSTER T.B.L.: *From Mycenae to Homer*, London: Methuen & Co 1958.
- WEST M.L.: *The East Face of Helicon: West Asiatic Elements in Greek Poetry and Myth*, Oxford: Clarendon Press 1997.
- WEST M.L.: "Odyssey" and "Argonautica", „*The Classical Quarterly*” 55(2005), s. 39-64.
- WEST M.L.: *Gilgamesh*, w: M. FINKELBERG (ed.), *The Homer Encyclopedia*, vol.1, Chichester: Wiley-Blackwell 2011, s. 313-314.
- WIRTH H.: *Homer und Babylon*, Freiburg im Breisgau: Mo. Herder & Co. 1921.
- von der MÜHL P. (ed.): *Homeri Odyssea*, Stuttgart: Teubner 1984.

AKADYJSKI EPOS O GILGAMESZU I ODYSEJA

STRESZCZENIE

Od kiedy w roku 1902 Peter Jensen wynotował podobieństwa między *Odyseją* i *Eposem o Gilgameszu* i opowiedział się za zależnością homeryckiego poematu od mezopotamskiego eposu, uczeni spierają się o naturę relacji między poematami. Niniejszy artykuł stawia sobie za cel wykazanie, że między *Eposem o Gilgameszu* a *Odyseją* istnieje nie tylko wiele epizodycznych podobieństw, ale że obiektywna narracja o powrocie Odyszeusza na Itakę (*Od.* 5-13) jest powtórzeniem fabuły wyprawy Gilgamesza po nieśmiertelność (tabliczki IX-XI): epizod dotarcia Gilgamesza do góry Maszu i spotkania Siduri znajduje paralelę w przebywaniu Odyszeusza na Ogygii u nimfy Kalipso. Przeprawa Gilgamesza do Dilmun przypomina przeprawę Odyszeusza z Ogygii na Scherię. Dilmun i Utanapisztim odpowiadają w wielu elementach Scherii i Alkinoosowi. Wreszcie, istnieją analogie między powrotem Gilgamesza do Uruk a powrotem Odyszeusza na Itakę. Wniosek o fabularnym podobieństwie między obiektywną narracją o powrocie Odyszeusza a opowieścią o wyprawie Gilgamesza po nieśmiertelność może posłużyć jako argument dla zwolenników tezy o zależności jednego poematu od drugiego.

Słowa kluczowe: Gilgamesz, Odyseja, Odyszeusz, Homer, Siduri, Kalipso, Maszu, Ogygia, Urszanabi, Feakowie, Scheria

THE AKKADIAN EPIC OF GILGAMESH AND THE ODYSSEY

SUMMARY

Since 1902 when Peter Jensen advanced a thesis about the dependence of the *Odyssey* on the *Epic of Gilgamesh*, scholars have argued about the nature of the relationship between the two poems. This article aims to show that there are many similarities between the *Epic of*

Gilgamesh and the *Odyssey* not only in episodes, but also that the objective narrative of Odysseus's return to Ithaca (*Od.* 5-13) is a repetition of the plot from Gilgamesh's quest for immortality (Tablets IX- XI): the episode of Gilgamesh's arrival to the Mount Mashu and his encounter with Siduri finds its parallel in Odysseus' stay in Ogygia at nymph Calypso's. Gilgamesh's crossing of the sea to Dilmun resembles Odysseus' crossing of the sea from Ogygia to Scheria. Dilmun and its ruler Utanapishtim correspond in many aspects to Scheria and Alcinous. Finally, there are parallels between Gilgamesh's return to Uruk and Odysseus journey to Ithaca. The conclusion about the existence of a narrative analogy between the objective narration of the Odysseus return in *Odyssey* and the Gilgamesh's quest for immortality deepens the relationship between the two poems.

Key words: Gilgamesh, *Odyssey*, Odysseus, Homer, Siduri, Calypso, Mashu, Ogygia, Urshanabi, Phaeacians, Scheria